

К.пед.н. Клочко Н. Л., Поздрань Ю. В.

Вінницький національний технічний університет, Україна

Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у поетичній творчості Івана Драча

Одоративна лексика є надзвичайно багатим та малодослідженим засобом передачі уявлення про навколишній світ. Існує безліч запахів, які сприймає людина. Вплив цих запахів викликає у неї певні емоції та відбивається у мові.

До вивчення запахів зверталися неодноразово дослідники з різних галузей наук. Одоративну складову докільля у мові та мистецтві розглядали Ю. Лотман, В. Виноградов, О. Потебня, Н. Букс, М. Велер, В. Дятчук, С. Александрова, І. Гайдаєнко, Л. Ставицька, Л. Соболева та інші.

Незважаючи на величезну кількість досліджень щодо одоративної складової світу, малодослідженою залишається проблема застосування одоративної лексики у художньому мовленні. Слова на позначення запахів у результаті взаємодії з іншими елементами художнього тексту реалізують свій багатий експресивний потенціал і набувають більшої стилістичної значущості. Тому особливо цінним на сьогодні є вивчення ролі одоративної лексики у художніх текстах поетів та письменників.

Метою даної статті є дослідження одоративної лексики в ліриці Івана Драча на семантичному рівні, виділення основних груп лексики з одоративним значенням та її характеристика.

Незважаючи на незначну кількість лексем даного семантичного поля в художніх текстах, їхню роль не можна недооцінювати. В першу чергу це стосується ліричних творів, де насиченість та багатогранність деталей найбільш помітна. До таких творів ми відносимо лірику Івана Драча. Використання лексики на позначення запахів дозволяє поету не тільки створити самостійний мікрообраз, але й реалізувати взаємодію різних інформативних планів, підключивши до традиційного зорового сприйняття певні нюхові характеристики.

Дослідники підкреслюють надзвичайну обмеженість мовних засобів, що використовуються людиною під час опису запахів. Немає класифікацій одоративної лексики, подібних до класифікацій кольорів. Проте засоби передачі запахів різноманітні. Проаналізувавши поезію Івана Драча, що входять до збірки „Берло”, ми виявили 179 лексем з прямим одоративним значенням і встановили, що для передачі запахових відчуттів поет використовує іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники та дієприслівники. Кожна частина мови утворює свій семантичний ряд. Найбільш вживаною частиною мови в ліриці поета на означення запахів виявилось дієслово. Нами було виявлено 65 дієслів з одоративним значенням, зокрема:

1) дієслово *пахнути* зустрічається 51 раз: *Сонно пахне весло...* („Лебединий етюд”); *Пахнуть думи твої дитинні* („Лебединий етюд”); *Слізьми пахне* („Спіноза”);

2) дієслово *смердіти* поет використовує 5 разів: „*Олдсмобілі*”, „*порше*”, „*мустанги*”, „*тріумфи*”, / „*пейсери*”, „*мерседеси*”, „*альфа-ромео*”, „*пежо*” / *летіли, мчали, ковзались, гальмували, зирили, / мчали, сигналили, смерділи, сновигали, бігли...*” („Двоє ввечері пішки”);

3) дієслово *запахнути* у проаналізованих текстах трапляється 3 рази: *Вогонь кактуса запах...* („3 поеми „Хліб Івана Франка”); *У мить оманну, мить гортанну / День ледь фіалками запах...* („Таємниця”);

4) дієслово *пахтіти*, яке належить до розмовного стилю мовлення, виявлено 2 рази: *Анна ген Бландіана в білій сукні сидить, / Її слово румунське білим цвітом пахтить* („На Пушкінському святі”);

5) дієслово розмовного стилю *пахкотіти* у проаналізованих віршах зустрічається 1 раз: *Ще й стружка пахкоче в руках* („Початок Уїтмена”);

6) дієслово на означення негативного запаху *просмердітися* виявлено 1 раз: *З того бульйону хата вся просмерділася!* („Праматір людей”);

7) дієслово *висмерджуватися* зустрічається 1 раз: *Та мама його геть шугнула із хати: / – Висмерджуйся, геть, чорт пелехатий!* („Віра, Надія і перша моя любов”);

8) дієслово *тхнути* вжито 1 раз: *Тхне звітреним духом козиним, / Твердим, часниковим, солодким* („Балада про дядька Гордія”).

Як видно з наведених прикладів, дієслова *пахнути*, *запахнути*, *пахтіти*, *пахкотіти* передають переважно приємні аромати, але також вони можуть поєднуватися зі словами, що передають неприємні запахи: *Димом пахне* („Спіноза”). У таких випадках згадані вище дієслова ніби нейтралізують неприємне відчуття запаху.

До наступної групи за частотою вживання в поезії Івана Драча належать прикметники. В проаналізованих текстах нами виявлено 61 прикметник з одоративним значенням, зокрема:

1) прикметник *пахучий* є найбільш вживаним, він зустрічається 34 рази: *А ті питання? Кожне варте / Пахучий шелест крові спити...* („Триптих про слова”); *Яке б життя було красиве, цільне / І віяло б пахучою гармонією, / Якби ж то всі дівчата й юнаки / Кохання мудрість осягнули* („Казка про любов” у шкільному театрі”);

2) прикметник *запахуючий* у проаналізованих поезіях виявлено 9 разів: *Бо заплетені кісники, / Як ті золоті колоски, / Такі гарні, такі відзігорні, / Запахуючі і невідпорні* („Дівочий вінок”); *А вчора одна так нервово стонула молодими плечима, / Що в постіль її запахую не відразу побіг* („Життя – тенісний корт на цвинтарі”);

3) прикметник на означення негативного запаху *смердючий* трапляється 6 разів: *Він вимріяв нас у смердючій бараці, / Коли загасав по принизливій праці* („Соловейко-Сольвейг”);

4) прикметник *пахкий*, який належить до розмовного стилю мовлення використано автором 5 разів: *Пахкий ієрогліф з таємних родин...* („Що таке трава?”); *А долі, на глиці, дві молодиці – / Вагітні, незграбні, пахкі од живиці – / Сидять, як одлітані птиці* („Сосна”);

5) прикметник *духмяний* вжито 3 рази: *Гориш ти на духмяному покосі...* („Серпнева балада”); *Весело-строга, і духмяна, / Проста, і мудра, і легка, / Встає вона, кам'яностанна, / І носить хмари на руках* („На архітектурні теми”);

6) прикметник *запашний* в проаналізованих творах зустрічається 2 рази: *Скільки слів запашних – / Всі навколо сорочки* („Сорочка мережаная”);

7) прикметник на означення негативного запаху *сморідний* в поезіях вжито 2 рази: *Летів гетьманич в прірву / У пору ту лиху, / А посполитство в ярмах – / В сморідному льоху* („Шабля Богдана Хмельницького”).

З наведених прикладів ми бачимо, що, на відміну від дієслів, які залежно від їх сполучуваності передають в мові то приємні, то неприємні запахи, прикметники чітко розмежовують свої функції, оскільки їх значення вказують на наявність, постійність якої-небудь ознаки, властивої рослині, продукту харчування, предмету, конкретизуючи при цьому відчуття запаху [4; с. 33].

До третьої групи за частотою вживання належать іменники. В проаналізованих поезіях вжито 47 іменників з одоративним значенням, серед них:

1) іменник *запах* є найбільш вживаним у поезіях Івана Драча, адже він позначає загальну семантику запаху, його безпосереднє сприйняття і в основному завжди асоціюється з приємними легкими ароматами. Лексему *запах* виявлено 16 разів: *Я лежав на тирсі і стружках / В дивних запахах гострої живиці* („Майстер трун Едвін Хуун”); *Запахів несумісність – вся в перекраді!* („Розмова з другом – перекладачем”);

2) іменник з одоративним значенням *дух*, що належить до розмовного стилю мовлення, вжито 10 разів: *Дух батька чую тут* („Гостини у цукровиків”); *У ніс їй б’є дух елінізму* („Кань Сань-Гу – богиня нужників”);

3) іменник *чад* в проаналізованих текстах зустрічається 6 разів: *Все дихало правічним чадом, / Тулилося матріархатом...* („Лю”); *І в бензинових колонах / Того чаду більш, ніж досить* („Євшан-зілля”);

4) іменник *парфуми*, який ми відносимо до одоративної лексики, виявлено 5 разів: *Я не знаю, як приодягтися / До нього... до метелика... / Яку сукню... які парфуми...* („Поети і метелики”);

5) іменник *пахощі* на позначення приємних запахів у поетичних творах вжито 4 рази: *А тут мигдаль. О цвіте мій! / Такі ревниві пахощі* („Цвіте мигдаль”); *Душать ніжно – в напівсили, / Душать в пахоцях імлі* („Міражі”);

6) іменник на означення негативного запаху *сморід* використано автором 4 рази: *А я літаю над оцим ось бидлом, / Над смородом оцим, над цим людським болотом* („Білий вірш чорного коня”);

7) іменник *аромат* вжито 2 рази: *Із ароматом ніжного гороху...* („Кулінарне”); *Я сів на жом, мішок собі прославши, / І рідним вітром шию вперезав, / Та жому аромат поковтував, охлявши...* („Банальні терцини”).

Номінація запахів має предметно-відносний характер, тому на виявлення оцінного змісту запахового відчуття – приємного чи неприємного – переданого значеннями іменників, впливає лексико-семантична сполучуваність, контекст, у якому вживається той чи інший іменник [6; с. 279].

До четвертої групи за частотою вживання у віршах Івана Драча належать дієприкметники. Виявлено 5 дієприкметників з одоративним значенням, зокрема:

1) дієприкметник *пропахлий* вжито автором 2 рази: *І брав я три книжки під руку, / І лягав під вишнями у садку, / На пропахлому чебрецем крутогір’ї* („Бучаки”);

2) дієприкметник *напарфумований* в проаналізованих текстах зустрічається 1 раз: *Згодом Пилатом вмісте / Напарфумовані руки...* („Листопадове питання”);

3) дієприкметник *наодеколонений* вжито 1 раз: *А потім я ступенями запечатав ту нашу лаву / І пташеням заглядав в наодеколонений дядьків рот* („Балада про дядька Зінька”);

4) дієприкметник *пропашілий*, який належить до розмовного стилю мовлення, автором використано 1 раз: *Літаки пересміюють шлях / У терпких пропашілих вагонах* („Подільський етюд”).

Найменш вживаною частиною мови на означення запахів у ліриці Івана Драча виявились дієприслівники. Нами виявлено 1 дієприслівник з одоративним значенням *пашисто*. Наприклад: *Плакала. Щось говорила пашисто...* („Образок із жнив”).

Варто відзначити, що семантична категорія запаху включає набір основних складових процесу сприйняття запахів: „суб’єкт, що сприймає запах”, „запах”, „джерела запахів”, „характеристика джерела запаху”, „середовище розповсюдження запахів”, „траєкторії руху запахів”, „фізичні дії суб’єкта щодо запахів”, „характеристика запахів”.

На сприймання запаху в ліриці Івана Драча вказують дві синтаксичні конструкції: в першій іменник із загальним значенням „запах” виступає в ролі підмета і поєднується з такими дієсловами: *стояти, ворушитися, плинати, чадити, бити у ніс*. В другій синтаксичній конструкції дієслово із значенням „сприймати” поєднується з іменником на позначення запаху взагалі, що виступає у ролі об’єкта дії, а в реченні виконує роль додатка. Іменники-дodatки із одоративним значенням у творах поета поєднуються з такими дієсловами: *створити, чути, поковтувати*.

Характерним для одоративної лексики Івана Драча є використання конструкцій, де дієслово із значенням „поширювати запах” поєднується з іменником в орудному відмінку. Наприклад: *відгонити духом, дихати чадом*.

Іменникові конструкції можуть бути розширені за допомогою складових „характеристика запахів”, „характеристика джерела запахів” або „середовище розповсюдження запахів”: *Що треба на платформі життя перевезти, / Щоб передати часниковий запах тифліських підвалів* („Ніко Просмані проїздом у Києві”). В цьому реченні присутня характеристика самого запаху – „часниковий”, та характеристика джерела запаху – „тифліські підвали”.

Серед дієслів із одоративним значенням у творах поета зафіксовано наступні групи:

а) дієслова, що своїм значенням пов’язані з органами дихання, дотику і т. ін., наприклад: *чути, дихати, поковтувати*;

б) дієслова, що своєю семантикою більше пов’язані зі станом людини, дією, яку може виконувати людина, жива істота, наприклад: *ворушитися, бити*;

в) дієслова, які вказують на стан, в якому в даний момент перебуває запах, наприклад: *стояти, плинати, чадити*;

г) дієслова, які відзначаються особливою стилістичною виразністю і використовуються для підсилення запахових вражень, наприклад: *прошкварити*.

Таким чином, ми бачимо, що дієслова у мовних конструкціях із значенням сприймання та передачі запаху виконують особливу роль, вони надають іменникам на означення запаху нових відтінків, внаслідок чого створюються нові метафоричні картини навколишнього світу.

За умовою шкали „приємно – неприємно” запах у поетичних творах Івана Драча більш асоціюється з домінантою першої складової, що цілком виправдано естетичністю поезії як роду мистецтва. Проте поет не оминає увагою і негативних запахів. Лексику на позначення неприємних запахів він використовує для критики негативних явищ навколишньої дійсності, наприклад: *Завод як випустить воду іржаву, смердючу – з русалочками хоч підіймайся на тучу* („Соловейко-Сольвейг”); для характеристики неприємних спогадів, минулого, вражень, які на ліричного героя справляє світ, який його оточує, наприклад: *А він воював з будинками. / Вони бридкі були, вони смерділи*

тванню... („На дні місячної криниці”), *Смердюча тінь, бридотна повість / Про тінь загаслих поколінь, / Що вижерла їх чисту совість* („Тінь”); для критики соціальної нерівності та несправедливості, наприклад: *Я – смерд. Люблю смердіти козакам...* („Смерди і козаки”), *Бо й діти смерда хочуть не смердіти* („Смерди і козаки”).

Лексика на позначення негативних запахів у поезіях Івана Драча відіграє важливу роль. Про це свідчить той факт, що у одній зі своїх поезій автор дає рецепт створення смороду: *Коли хочеш створити сморід, / Візьми кал людський і сечу / І візьми лебеду смердючу...* („Леонардо да Вінчі”). У цій же поезії він дає рекомендації щодо боротьби зі смородом: *Хай твій ніс і твій рот / Будуть щільно затулені / Тонкою зволоженою тканиною: / Заважатиме проникненню смороду!* („Леонардо да Вінчі”).

Варто також відзначити, що класифікація запахів на приємні та неприємні у Івана Драча дещо відрізняється від того, як їх зазвичай поділяє більшість людей. Ті запахи, які людина класифікувала б як неприємні, у творах поета виступають як позитивні, наприклад: *Я гість цукровиків, / Що жомом пахнуть, мелясом, бензином* („Гостини у цукровиків”). Таким прийомом автор користується для того, щоб підкреслити важкість та важливість людської праці. Тому жоден читач не залишається байдужим і сприймає запахи жому, малясу і бензину як приємні. Іван Драч закоханий у природу, тому навіть неприємні запахи у його поезіях виступають як приємні, наприклад: *А як там сохнуть люті тютюни / З пахучою грізьбою нікотину...* („Молдаві”).

Для поетичної мови Івана Драча характерним є поєднання кількох запахів. При цьому в одному випадку таке поєднання є гармонійним, наприклад: *Пахне йодом і потом...* („Початок Уїтмена”), а в іншому – підкреслюється контраст запахів з метою гострішого їх сприйняття, наприклад: *На Оболоні – дух машини, / Дух цементу і дух ожини* („На Оболоні”), „Ура” в нас пахне хлібом і грудками („Ода чесному боягузові”).

Своєрідну якісну трансформацію при характеристиці запаху створює використання протиставлень. Прийом протиставлень використовується автором

для підсилення запахових вражень, наприклад: *І над смороди асфальту / Вичищалася нараз / Золотою заметіллю – / Ніжна, дивна, дика липа* („Дивна хроніка одного білого дня”); для звеличення сили та міцності людських почуттів, наприклад: *Ген в імлі сморідний елеватор - / В кузові ж залюблені лежать* („Двоє в пшениці”); для характеристики спогадів ліричного героя, наприклад: *Так в запахах м'яти і кропу / Незбутий ще дух Колими* („Покоління”).

Типовою для Івана Драча є передача запаху через смакові характеристики. Слова на означення запахів часто сполучаються з назвами смакових властивостей – *кислий, терпкий, просолілий*. Наприклад: *Чому вона себе шукає в білих хащах, / У хвищах снігових, у протоптав лосиних, / Де літом кислий дух стояв від гнізд осиних* („Тяжіння землі”); *Цементові підпори відгонять молодим морозом і терпким просолілим майже дубовим духом* („Осінній етюд”). Слова на означення смакових властивостей виконують стилістичну функцію уточнення, підсилення нюхових вражень.

Отже, ми встановили, що лексеми з одоративним значенням об'єднуються спільною семантикою – називають той чи інший запах (приємний або неприємний), проте відрізняються граматичним оформленням, виступаючи як іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники та дієприслівники. Щодо стилістичного забарвлення вони також нерівноцінні. Іван Драч з майстерністю справжнього художника малює в нашій уяві багаті на відтінки аромати. Перед нами постають розкішні картини природи з властивими для неї пахощами, при цьому поет завжди прагне до гармонійності і повноти у їх відтворенні.

Одоративні лексичні засоби у ліриці Івана Драча мають особливе стилістичне навантаження, завдання яких – словесно-художнє зображення дійсності, яке завдяки майстерності поета має надзвичайний емоційний вплив на читача і є однією з найбільш характерних ознак його лірики.

Література

1. Власюк В. В. Людина як об'єкт і суб'єкт запахової картини світу [Електронний ресурс] / В. В. Власюк. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apsf_lil/2010_23_1/vlasuk.pdf.
2. Власюк В.В. Особливості запахових відчуттів та їх вияв у мові [Електронний ресурс] / В. В. Власюк. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkpnu_fil/2009_18/1_16_Wlasiuk.pdf.
3. Драч І. Ф. Берло: Книга поезій / І. Ф. Драч – К. : Грамота, 2007. – 912 с.
4. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. – К. : Наук. думка, 1983. – 156 с.
5. Дятчук В. В. Як передається в мові відчуття запаху / В. В. Дятчук // Культура слова. – 1978. – Випуск 15. – С. 35 – 42.
6. Турчак О. М. Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у творах Григора Тютюнника / О. М. Турчак // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2011. – №10. – С. 275 – 282.